

УДК 159.9
DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2020-1-10>

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ МОДЕЛІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Пріб Г. А.

*доктор медичних наук, професор,
завідувач кафедри психології*

*Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України
вул. Нововокзальна, 17, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-1163-5469*

Бегеза Л. Є.

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології*

*Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України
вул. Нововокзальна, 17, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-5361-4677
l_begeza@ukr.net*

Ключові слова: *ідентичність, ідентифікація, професійна ідентичність, професійна Я-концепція, теоретична модель ідентичності лікаря.*

У статті запропоновано теоретичний огляд основних концепцій ідентичності як структури Я-концепції особистості. Відзначено, що у психологічній літературі поняття «ідентичність» розглядається та трактується як динамічна система, яка розвивається протягом життя людини та має складну ієрархічну структуру. Розглянуто наукові підходи до понять «соціальна» і «професійна ідентичність», визначено їхні структурні компоненти. У концепціях професійного розвитку особистості виокремлено три аспекти розгляду професійної ідентичності: 1) професійну ідентичність як тенденцію становлення професіонала; 2) професійну ідентичність як індивідуально-особистісний емоційний стан, у якому перебуває особистість на різних етапах професійного шляху; 3) професійну ідентичність як структурний елемент професійного шляху. Науковцями визначено концептуальні маркери професійної ідентичності особистості: професійна ідентичність є феноменом самосвідомості особистості; професійна ідентифікація є динамічною, формується та розвивається у процесі професіогенезу особистості; професійна ідентичність пов'язана із професійною спільнотою. Визначено основні показники професійної ідентичності: самоусвідомлення, причетність до корпоративної та професійної спільноти, ставлення до професії та до себе у професії, прийняття професійної ролі. З'ясовано основні чинники, які впливають на формування професійної ідентичності. Здійснено теоретичний аналіз особливостей професійної ідентифікації лікаря. Визначено, що професійна ідентичність лікаря як індивідуально-психологічний феномен характеризується узгодженням когнітивних, особистісно-цінних і професійних парадигм особистісного «Я-образу лікаря», професійним самоздійсненням та ототожненням-диференціацією із професійною спільнотою. У парадигмі вивчення професійної Я-концепції лікаря (когнітивний, емоційно-оцінний, поведінковий і соціальний компоненти) професійна ідентифікація лікаря характеризується трьома патернами: комунікативним, професійним, рефлексивним. Запропоновано теоретичну модель професійної ідентичності лікаря, яка містить характеристики соціальної ідентичності та психології професіонала і включає структурні компоненти цінностей (когнітивно-емоційно-оцінний компонент) і змісту (когнітивно-поведінково-соціальний компонент).

THEORETICAL BACKGROUND OF THE PERSONALITY PROFESSIONAL IDENTITY MODEL

Prib H. A.

*Doctor of Medical, Professor,
Head of the Department of Psychology
Ukrainian State Employment Service Training Institute
Novovokzalna str., 17, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1163-5469*

Beheza L. E.

*Candidate of Psychology Sciences,
Associate Professor at the Department of Psychology
Ukrainian State Employment Service Training Institute
Novovokzalna str., 17, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-5361-4677
l_begeza@ukr.net*

Key words: *identity, identification, professional identity, professional self-concept, theoretical model of doctor's identity.*

The article presents a theoretical overview of the basic concepts of identity as a structure of the self-concept of personality. It has been noted that in the psychological literature the concept of "identity" is considered and interpreted as a dynamic system that develops during human life and has a complex hierarchical structure. In the concepts of professional development of the personality three aspects of consideration of professional identity are the following: professional identity as a tendency of becoming a professional; professional identity as an individual-personal emotional state in which the individual is at different stages of the professional path; professional identity as a structural element of the professional path. Scientists have noted conceptual markers of professional identity: professional identity is a phenomenon of self-awareness of the individual; professional identification is dynamic, formed and developed in the process of professional genesis of personality; professional identity is related to the professional community. The main indicators of professional identity are the following: self-awareness, involvement in the corporate and professional community, attitude to the profession and to oneself in it, acceptance of a professional role. The main factors influencing the formation of professional identity also have been identified in the paper. It has been determined that the doctor's professional identity as an individual psychological phenomenon is characterized by the coordination of cognitive, personality-valuable and professional paradigms of personal "self-image of a doctor", professional self-realization and identification-differentiation with the professional community. In the paradigm of studying the doctor's professional self-concept (cognitive, emotional, behavioral and social components), the professional identification is characterized by three patterns: communicative, professional, reflexive. The article has proposed a theoretical model of a doctor's professional identity, which contains the characteristics of social identity and psychology of a professional and includes structural components of values (cognitive-emotional-evaluation component) and content (cognitive-behavioral-social component).

Постановка проблеми. Теоретичний аналіз наукової літератури із проблеми професійної діяльності особистості дозволяє констатувати, що сьогодні поняття «професійна ідентичність особистості» є предметом наукових досліджень у філософії, соціології, психології, педагогіці.

Питання ідентифікації та ідентичності у працях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників розглядаються за такими напрямками, як:

– етнічна ідентичність (О.В. Бичко, М.Й. Боришевський, П.І. Гнатенко, І.В. Данилюк, Л.Е. Орбан-Лембрик, М.І. Пірен, Г.У. Солдатова, О.В. Шевченко);

– соціальна ідентичність (Е. Еріксон, Н.Є. Завацька, Н.Л. Іванова, Л.М. Карамушка, Г.В. Ложкін, П.В. Лушин, С.Д. Максименко, Дж. Марсія, В.В. Москаленко, С. Московічі, П.Г. Панок, М.М. Слюсаревський, Дж. Тернер, В.О. Ядов);

– гендерна ідентичність (Т.В. Говорун, П.П. Горностай, О.О. Нежинська, Т.М. Титаренко, М.Г. Ткалич);

– професійна ідентичність (М.М. Абдулаєва, А.С. Борисюк, Ж.П. Вірна, О.В. Денисова, М.І. Жукова, В.Л. Зливков, Т.В. Міщенко, Г.А. Приб, І.Ю. Хамітова, Є.В. Чорний, Н.В. Яковлева та ін.).

У літературі здійснюються фрагментарні розвідки психологічних особливостей професіогенезу та професійної діяльності лікаря, однак питання професійної ідентифікації лікаря ще не були предметом наукового дослідження, що, у свою чергу, й зумовило вибір теми статті.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз психологічних особливостей професійної ідентифікації, визначити зміст і представити теоретичну модель професійної ідентичності лікаря.

Виклад основного матеріалу дослідження. За Е. Еріксоном, ідентичність – це почуття здобуття адекватності та володіння особистістю власним «Я» незалежно від зміни ситуації; внутрішня неперервність самопереживання індивіда, внутрішня рівність із собою, тотожність особистості, важлива характеристика її цілісності та зрілості, інтеграція переживань людиною своєї тотожності з визначеними соціальними групами [1, с. 33–34]. Також традиційно у психологічній літературі поняття «ідентичність» трактується як динамічна система, що розвивається протягом життя людини та має складну ієрархічну структуру. Аналізується модель А. Ватермана [2] про розвиток і лінійну структуру ідентичності.

Е. Еріксон виділяв персональну та соціальну ідентичність. Науковцями вивчаються структурні компоненти соціальної ідентичності, зокрема:

– «приписна» соціальна ідентичність, котра визначається умовами, які особистість не може вибирати (наприклад, статеві або етнічні);

– «набути» соціальна ідентичність охоплює те, що досягається власними зусиллями (підлітковий етап створює лише передумови до її формування, професійна ідентичність);

– «запозичена» соціальна ідентичність охоплює виконання ролей різного спектра, які засвоюються у процесі розвитку внаслідок тих або інших обставин: динаміка цього виду ідентичності характерна протягом усього життя людини [3].

М. Бревер узагальнила соціально-психологічні, соціологічні та політологічні підходи до проблеми ідентичності та виокремила чотири загальні види соціальної ідентичності (мультиідентичності):

1) особистісно-центровані соціальні ідентичності – позначають те, яким чином властивості групи інтерналізуються окремими її членами та стають частиною їхньої Я-концепції;

2) реляційні соціальні ідентичності – визначають особистість у контексті її стосунків з іншими людьми у процесі спільної групової діяльності;

3) групоцентризовані соціальні ідентичності – аналогічно до колективного Я та соціальних ідентичностей, визначених М. Хоггом;

4) колективні ідентичності – визначають процес, за яким члени групи, хоча й не поділяють групових інтересів, включені у соціальну взаємодію та звертають увагу на думки інших членів групи стосовно них [4, с. 20–21].

Під час дослідження категорії професійної ідентичності особистості науковцями (Є.В. Єгоровою, Н.Л. Івановою, Л.В. Шнейдер, Г.В. Гарбузовою, І.А. Дружиніною, Н.І. Кривокінь та ін.) з'ясовано, що професійна ідентичність є психологічним системним утворенням, яке окреслює аспекти самосвідомості, де визначається ставлення людини до себе як фахівця і як члена професійної спільноти; у професійній ідентичності виокремлюють соціальну та індивідуальну складові частини, зорієнтовані на відповідні сенси професії: соціальний – для суспільства та індивідуальний – для суб'єкта-професіонала [4].

Ю.П. Поваренков у межах концепції професійного розвитку виділяє три основні аспекти розгляду професійної ідентичності: 1) професійна ідентичність – це провідна тенденція становлення суб'єкта професійного шляху; 2) професійна ідентичність – це емоційний стан, у якому перебуває особистість на різних етапах професійного шляху; він виникає на основі ставлення до професійної діяльності та професіоналізації загалом як засобу соціалізації, самореалізації та задоволення рівня домагань особистості, а також на основі ставлення особистості до себе як суб'єкта професійного шляху, як професіонала; 3) професійна ідентичність – це підструктура суб'єкта професійного шляху, що реалізується у формі функціональної

системи, спрямованої на досягнення певного рівня професійної ідентичності [5].

У літературі науковцями відзначено концептуальні маркери професійної ідентичності особистості:

- професійна ідентичність є феноменом самосвідомості особистості [6; 7];
- професійна ідентифікація є динамічною, формується та розвивається у процесі професіогенезу особистості (Ю.П. Поваренков, Г.А. Приб, Л.Є. Бегеза);
- професійна ідентичність пов'язана із професійною спільнотою [8; 9].

До основних показників професійної ідентичності дослідники відносять: усвідомленість (рівень самоусвідомлення, самоприйняття, самооцінки); сформованість (почуття причетності до професійної спільноти, наближення до суб'єктивного образу професіонала, відповідності професійним вимогам); прийняття (позитивне емоційне ставлення до професії та до себе у професії, прийняття професійної ролі, рівень узгодженості між особистісною та професійною ідентичністю) [10].

У професіографічних дослідженнях (І.Г. Климкович, Є.О. Климов, Б.А. Ясько) професійна діяльність лікаря визначається як соціотехнічна, багатофункціональна, високоваріативна, малорегламентована, творча, така, що вимагає глибокого професійного самовизначення фахівця, адекватної та стабільної професійної самооцінки, мотивованості на постійне самовдосконалення у професії, високої професійної моральності [11].

Ми визначаємо професійну ідентичність лікаря як індивідуально-психологічний феномен, який

характеризується узгодженням когнітивних, особистісно-цінних і професійних парадигм особистісного «Я-образу лікаря», професійним самоздійсненням та ототожненням-диференціацією із професійною спільнотою.

Проблема професійної ідентичності лікаря передбачає вивчення питань не лише про закономірності цього процесу, а і про вплив соціально-психологічних факторів, що мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. До об'єктивних факторів професійної ідентифікації можуть належати: соціально-економічні, соціально-культурні та нормативні детермінанти; до суб'єкт-об'єктивних – умови професійної діяльності, соціальна значущість і цінність професії та ін., до суб'єкт-суб'єктивних – мотиваційна готовність до реалізації у професії, соціально-психологічна адаптація до професійної діяльності та професійної спільноти та ін.

Слід звернути увагу, що професія лікаря, безпосередньо професійна діяльність лікаря є особливою з поміж інших, тому і структура (модальності, патерни), й особливості (характеристики) професійної ідентичності лікаря мають вирізняючий характер.

У парадигмі вивчення професійної Я-концепції лікаря (когнітивний, емоційно-оцінний, поведінковий і соціальний компоненти), на нашу думку, професійна ідентифікація лікаря характеризується трьома патернами:

1) *комунікативний патерн* – ідентифікація лікаря із суб'єктами професійної взаємодії (пацієнтами, родиною пацієнтів; лікарями-колегами, професійною спільнотою);

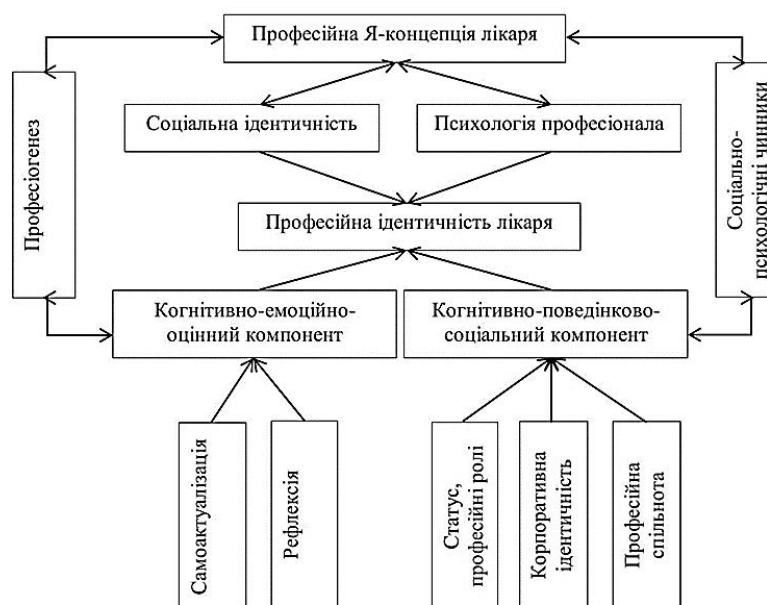

Рис. 1. Теоретична модель професійної ідентичності лікаря

2) *професійний патерн* – ідентифікація лікаря із функціональними особливостями професії;

3) *рефлексивний патерн* – особистісні та професійні конструкти життєдіяльності лікаря.

На основі теоретичного аналізу наукової літератури, досвіду комунікативної взаємодії з лікарями розроблено теоретичну модель професійної ідентичності лікаря (рис. 1).

Відповідно до запропонованої теоретичної моделі професійна ідентичність лікаря містить характеристики соціальної ідентичності та психології професіонала і включає структурні компоненти цінностей (когнітивно-емоційно-оцінний компонент) і змісту (когнітивно-поведінково-соціальний компонент).

Когнітивно-емоційно-оцінний компонент передбачає:

– задоволеність професійною діяльністю: ставлення до професії, професійну самореалізацію і самоздійснення;

– професійну самооцінку: ставлення до себе як до професіонала, узгодженість із системою особистісних прагнень, задоволеність професійними вміннями та навичками;

– самоактуалізацію у життєдіяльності: наявність часу, можливостей для інших сфер життя (сім'ї, родини, подорожей, хобі та ін.)

Когнітивно-поведінково-соціальний компонент – життєвий і професійний досвід, ставлення та належність до професійної спільноти, статус / роль у соціумі та професійній групі / спільноті.

Специфіка виділених компонентів у теоретичній моделі професійної ідентичності лікаря зумов-

лена особливостями професії, поєднанням структурних компонентів, характером їхніх комбінацій, специфікою професійної діяльності, а також соціально-психологічними умовами та факторами.

Висновки і перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Теоретичний аналіз літератури із проблеми професійної діяльності особистості дозволяє констатувати, що сьогодні поняття «професійна ідентичність особистості» є предметом наукових досліджень у філософії, соціології, психології, педагогіці. Питання ідентифікації та ідентичності у працях як вітчизняних, так зарубіжних дослідників розглядаються за такими напрямками, як етнічна, соціальна, гендерна, професійна ідентичність.

Визначено, що професійна ідентичність лікаря як індивідуально-психологічний феномен характеризується узгодженням когнітивних, особистісно-цінних і професійних парадигм особистісного «Я-образу лікаря», професійним самоздійсненням та ототожненням-диференціацією із професійною спільнотою. Специфіка компонентів у теоретичній моделі професійної ідентичності лікаря зумовлена особливостями професії, поєднанням структурних компонентів, характером їхніх комбінацій, специфікою професійної діяльності, а також соціально-психологічними умовами та факторами.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні критеріїв, аналізі показників професійної ідентичності лікаря; виявленні можливих інших, крім професійної, ідентичностей і з'ясуванні їх співвідношення із професійною Я-концепцією лікаря.

ЛІТЕРАТУРА

- Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва : Прогрес, 1996. 344 с.
1. Зливков В.Л. Самоідентифікація в педагогічній комунікації. Київ : Український центр політичного менеджменту, 2005. 144 с.
 2. Москаленко В.В. Соціалізація особистості : монографія. Київ : Фенікс, 2013. 540 с.
 3. Психологічні умови становлення професійної ідентичності особистості : звіт про науково-дослідну роботу / В.Л. Зливков та ін. Київ : Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, 2014. 44 с.
 4. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека. Москва : УРАО, 2002. 160 с.
 5. Зливков В.Л. Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в сучасній психології. *Соціальна психологія*. 2006. № 5. С. 128–136.
 6. Пряжников Н.С. Профессиональное самоопределение в культурно-исторической перспективе. *Вопросы психологии*. 1996. № 1. С. 80–85.
 7. Tajfel H. Social identity and intergroup relations. *Cambridge Univ. Press*. 1982. 405 p.
 8. Turner J. Social categorization and the self-concept: A social cognitive theory of group behavior. *Greenwich: Connect*. 1985. P. 392–399.
 9. Савчук З.С. Психологічні особливості професійної ідентичності майбутнього психолога в аспекті його професіоналізації. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 5 (59). С. 175–184.
 10. Абрамова Г.С. Психология в медицине. Москва : ЛПА «Кафедра-М», 1998. 272 с.

REFERENCES

1. Erikson E. (1996) *Identychnist': junist' i kryza* [Identity: adolescence and crisis]. Moskva: Progres, 344 s. [in Russian]
2. Zlyvko V.L. (2005) *Samoidentyfikacija v pedagogichnij komunikaciji* [Self-identification in pedagogical communication]. Kyiv: Ukrayins'kyj centr politychnogo menedzhmentu, 144 s. [in Ukrainian]
3. Moskalenko V.V. (2013) *Socializacija osobystosti: monografija* [Socialization of personality: monograph]. Kyiv: Feniks, 540 s. [in Ukrainian]
4. *Psyhologichni umovy stanovlennja profesijnoyi identychnosti osobystosti: zvit pro naukovo-doslidnu robotu* [Psychological conditions of formation of professional identity: the report on research work] (2014) / V.L. Zlyvko ta in. Kyiv: Instytutu psyhologii im. G.S. Kostjuka NAPN Ukrayiny, 44 s. [in Ukrainian]
5. Povarenkov Ju.P. (2002) *Psyhologicheskoe sodержanie professional'nogo stanovlenija cheloveka* [The psychological content of a person's professional development]. Moskva: URAO, 160 s. [in Russian]
6. Zlyvko V.L. (2006) *Problema osobystisnoyi ta profesijnoyi samoidentyfikaciji v suchasnij psyhologii* [The problem of personal and professional self-identification in modern psychology]. *Social'na psyhologija*. № 5. S. 128–136. [in Ukrainian]
7. Prjazhnikov N.S. (1996) *Professional'noe samoopredelenie v kul'turno- istoricheskoy perspektive* [Professional self-determination in a cultural and historical perspective]. *Voprosy psyhologii*. № 1. S. 80–85. [in Russian]
8. Tajfel H. (1982) *Social identity and intergroup relations*. Cambridge Univ. Press. 405 p.
9. Turner J. (1985) *Social categorization and the self-concept: A social cognitive theory of group behavior*. Greenwich: Connect. P. 392–399.
10. Savchuk Z.S. (2016) *Psyhologichni osoblyvosti profesijnoyi identychnosti majbutn'ogo psyhologa v aspekti jogo profesionalizaciji* [Psychological features of the professional identity of the future psychologist in terms of professionalization]. *Pedagogichni nauky: teorija, istorija, innovacijni tehnologiji*. № 5 (59). S. 175–184. [in Ukrainian]
11. Abramova G.S. (1998) *Psyhologija v medicine* [Psychology in medicine]. Moskva: LPA "Kafedra-M", 272 s. [in Russian]